

JANKO PLETERSKI

Povijesna misao slovenskih marksista u vrijeme Speransove knjige*

Navršilo se četrdeset godina od objavljivanja knjige kojoj je autor, izborom pseudonima »Sperans«, dao već unaprijed ohrabrujući naglasak. Naslov »Razvitak slovenskog nacionalnog pitanja« najavljivao je tematiku koja je u živo pogadala svakog ozbiljnog Slovenca. Znanstveno suha formulacija naslova, naprotiv, odvrćala je od tradicionalnog čuvstvenog i moralizatorskoga pristupa, upućujući na istinsko raspravljanje metodom društvenih znanosti.

Objavljivanje knjige Edvarda Kardelja Speransa bilo je politički događaj prvog reda. Već nakon kratkog vremena bilo je jasno da ona znači i veliki događaj u povijesnom razvitku Slovenaca. Ona je bila temeljna idejna priprema za uspon slovenskog naroda na novu razinu povijesne djelatnosti, na udruživanje i na krajnji napor svih njegovih pozitivnih snaga u borbi za život i za ostvarivanje prava na odlučivanje o sebi. Uz te važne činjenice treba danas kazati i to da je knjiga predstavljala vrhunac povijesno-publicističkog ostvarenja slovenskih marksista toga vremena.

Godine od 1932. do 1939. možemo označiti kao vrijeme Speransove knjige zbog osobne djelatnosti Edvarda Kardelja u toku tih godina na proučavanju slovenske povijesti, ali i zato što je knjiga osobito vidljiv odraz toga doba. Takvo obilježavanje ne znači da dotle uopće nisu postojala povijesna djela napisana s historijsko-materijalističkog shvaćanja naše prošlosti. Uredništvo marksističkog časopisa *Književnost*, istina, vrlo je odlučno ustvrdilo 1934. godine — u povodu članka G. Plehanova o povijesti — kako je »sveukupna slovenska povijest do danas pisana s idealističkog stajališta [...]«¹ Ipak, već tada bilo je jasno da takvo tvrđenje izražava više nužnost za novim naporima, kako bismo se vinuli do marksističke povijesti, nego utvrđivanje određenog stanja.

Nastojanja da stekne historijskomaterijalistički pogled na povijest Slovenaca prate slovenski radnički pokret otkako se pojavio. Ta nastojanja

* Uvodni referat na izvanrednom zboru Zgodovinskoga društva za Sloveniju, 2. III 1979, posvećen 40-godišnjici izlaska Speransove knjige. Tom prigodom je E. Kardelj izabran za počasnog člana društva.

¹ *Književnost*, 1934, 383.

ostvarena su u pojedinim dostignućima i u slovenskoj stručnoj povijesnoj znanosti. Dovoljno je spomenuti tek nekoliko imena starije generacije: Albín Prepelúh, Dragotin Lónčar, Karel Slanc, Henrik Tuma. Njih slijede mladi koji se publicistički javljaju od dvadesetih godina, već povezani s revolucionarnom strujom u slovenskom radničkom pokretu, a koji sazrijevaju nekoliko godina kasnije, već u Speransovo vrijeme. Spomenimo tek Iva Gráhora, Dušana Kermávnera, Vladimira Martelánca.

Slovensko stručno povjesničarstvo bilo je u vrijeme svoga postanka idejno i politički povezano s oba građanska politička tabora. Istina je i to da se u pogledu metode izvorno oslanjalo na njemačku idealističku historiografiju. U granicama te metode ono je već prije kraja 19. stoljeća, a kasnije sve više, postizavalo dobre rezultate i položilo znanstvene temelje slovenskoj povijesti, osobito njezinom početku, feudalnom razdoblju. Ipak, tome su povjesničarstvu, bez obzira na idejne i metodološke temelje, bile svojstvene neke osobine što su imale korijene u specifičnosti slovenskog naroda i koje su kasnije bile značajne za utemeljenje metode historijskog materijalizma. Već sama činjenica da je riječ o povijesti takozvanog nehistorijskog naroda, da je u pitanju povijest naroda koji je u 19. stoljeću još uvijek jak u prvom redu u osnovnim društvenim slojevima, dok se bitka za formiranje slovenskog građanstva tek razvija, kad je sav viši sloj, povezan s feudalnom prošlošću, tuđeg porijekla, već samo to odbija slovenske povjesničare od isključivog istraživanja povijesti vladarâ, država, vladajućih feudalnih struktura. Odvraća ih, prema tome, od tematike koja je tipična za idealističku njemačku historiografiju, usmjerava ih na područja koja više zbore o životu Slovenaca, ili što je isto o osnovnom seljačkom narodnom sloju. »Seljak — ili kako bismo već gotovo smjeli reći Slovenac«, određuje tu osobitost socijalnog karaktera predmeta svog istraživanja Milko Kos² u knjizi koja nesumnjivo predstavlja najviši domet povjesničarske sinteze do Speransova vremena. Zbog toga se i slovenski povjesničari starije generacije zanimaju za privredna i socijalna pitanja, zato oni i posvećuju osobitu pažnju ne samo dinastičkim, već i socijalnim borbama.

Zanimanje za to potaklo je u njima već razdoblje slovenskog narodnog preporoda koje je u slovenskom intelektualcu stvorilo osoben tip promatranja nacionalne povijesti, tip koji nam je najpoznatiji iz toliko puta citiranih stihova Prešernova Sonetnog vijenca, a koji nazire, otkako su naši pređi izgubili političku samostalnost, kao prvi čin slovenske povijesti krvavu bunu i pučke borbe protiv Turaka. Povjesničar Peter Radics već je 1870. godine pronašao ne samo primjerak glasovite pjesme o pobunjenim kranjskim seljacima iz 1515. godine, već je napisao i malu raspravu u kojoj slovensko-hrvatsku bunu iz 1573. godine koristi kao argument za slovenske državopolitičke zahtjeve.³ I nema sumnje da je upravo povezanost slovenske borbe sa ostvarivanjem političkih prava u osnovnim socijalnim slojevima predstavljala ono što je već sedamdesetih godina poticalo Frana Šúkljea da se kao povjesničar zanimao za izvore demokracizma, ustanovljujući razlike između liberalizma i demokracije kao posljedicu različitosti socijalnih osnova i različitosti socijalnog poticaja. Ra-

² Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1933, 237.

³ Peter Radics, Ein 'windisches' Reich. U: *Die Reform*, 9 (1870), 1630.

zumljivo, marksističko povjesničarstvo nalazilo se pred zadatkom uključivanja u svoju analizu cjelokupnog toga gradiva i dostignuća koje je slovenska historiografija već polučila. Vrlo je karakteristična u tom pogledu na izgled neznatna polemička čarka iz 1937. godine. Mirko Košir (sekretar PK KPJ za Sloveniju) je u *Ljubljanskom zvonu*, pod pseudonimom Fr. Klemúc, s velikim oduševljenjem pozdravio raspravu Frana Zwittera o stanovništvu u Sloveniji kao prekretnicu koja najavljuje preusmjerenje slovenske historiografije na društvena pitanja. Fran Zwitter je svu tu obilnu hvalu odbacio konstatacijom, kako on ni u kom slučaju nije začetnik privredne i socijalne povijesti u Slovenaca, jer su o tome već davno prije njega pisali brojni drugi autori. On jedino što uvodi novu, sociološku metodu.⁴ Zbog toga je utoliko manje svrsishodno još i dan-danas Speransovu knjigu označavati jedino isticanjem da je »značajna [...] zbog naglašavanja privrednih i društvenih prilika koje su u vezi s nacionalnim razvitkom«.⁵

Već na početku možemo ustanoviti kako je jedno od značajnih dostignuća Speransove knjige u tome što je autor u njoj na nov način, ali ipak organski, uzimao u obzir rezultate sveukupnoga dotadašnjeg povijesnog proučavanja u Slovenaca, uključujući ga u svoju analizu i izborivši mu svojom sintezom novo značenje. On rezultatima slovenske historiografije nije prilazio s visine i odbojno zbog svoga drukčijeg idejnog i metodološkog polazišta, već je u tim rezultatima poštivao čovjekov rad. Cijenio ga je ne samo u pogledu ideološke usmjerenosti, već i prema intelektualnoj sposobnosti, širini pogleda, prema dubini saznanja i prema izražajnoj, komunikativnoj snazi. Neka mi bude ovom prilikom dopušteno reći kako je 1970. godine Edvard Kardelj s najvećim priznanjem govorio o Ivanu Prijatelju kao slovenskom povjesničaru; prema njegovu sudu Prijatelja do tog vremena nije snagom izraza i cjelovitosti pogleda nadmašio nijedan drugi autor, čak ni marksist.

Uz to nema nikakve sumnje da je metoda historijskog materijalizma u slovenskoj historiografiji uspješno prihvaćena tek u Speransovu razdoblju. Ma koliko je Speransovo djelo individualno ostvarenje, isto je toliko istina da u svom historiografskom nastojanju nije bio usamljen i da je karakteristika Speransova razdoblja upravo pojavljivanje niza autorâ koji su se problematike slovenske povijesti laćali kao marksisti. Sveukupna njihova nastojanja su u znaku uvjerenja i htijenja koje je prilikom svoje pojave u *Književnosti* istakao Tone Brodar (Edvard Kardelj), naime da posao filozofâ i sociologâ nije samo objašnjavanje svijeta, već i da svijet mijenjaju.⁶ Ne pokazujemo istinsko razumijevanje za djelovanje te generacije ako je obilježavamo prvenstveno tim kako su njezini pripadnici »uzdizali dijalektički materijalizam, a s visoka odbijali malograđansko filozofiranje [...]«⁷ Pregled povijesnih radova te generacije, a i samog

⁴ Fr. Klemúc, Slovensko zgodovinarstvo na razpotju, *Ljubljanski zvon*, 1937, 52–56, i Fran Zwitter, »Slovensko zgodovinarstvo na razpotju«, *Ljubljanski zvon*, 1937, 164.

⁵ Zgodovina slovenskega slovstva, VI knj. (izdanje Slovenske matice), Ljubljana 1969, 428.

⁶ *Književnost*, 1933, 238.

⁷ Zgodovina slovenskega slovstva, VI knj., 323.

Speransa, učvršćuje nas u uvjerenju kako ni njoj ni njemu nije nikad bila prvenstvena namjera utemeljiti i dokazivati neki svjetonazor, već da ih je trajno rukovodilo nastojanje potražiti i odrediti put kojim je moguće osloboditi i upraviti prema društvenom djelovanju osnovne snage slovenskog naroda, one snage koje moraju u smislu zakonomjernosti društvenog razvitka svoje oslobođenje ostvarivati u najdubljoj humanitarnoj sveukupnosti.

Danas nam je poznato da je to bila generacija koja je stvorila idejne temelje i koja je, zatim, uistinu predvodila slovenski narod za vrijeme najkritičnijih, ali i najslavnijih dana njegove povijesti. Osim uspješnosti samog djelovanja još je značajnije utvrditi da je Speransova generacija afirmirala historičnost kao temeljni metodološki pristup uz proučavanje aktualne problematike slovenskog društva, kako je to uradila u uvjerenju da jedino historičnost vodi upoznavanju svih unutrašnjih snaga slovenskog društva u njihovim međusobnim odnosima i isprepletenosti, a što će odlučivati o životu danas i sutra. Stoga je Tone Brodar odmah na početak svog raspravljanja o slovenskom nacionalnom pitanju pokušao da u najopćijim crtama prikaže slovenski povijesni razvitak, da ustanovi kako je u moderno doba njegovo centralno pitanje nacionalno i kako je to pitanje interes sveukupnog društva, kako je njegova jezgra socijalna i kako ga u suvremenosti može riješiti jedino narod, kojem se kao rukovođeća snaga nametne novi društveni čimbenik, radnička klasa.

Proučavanje djela povjesničara i misao slovenskih marksista u Speransovo vrijeme zadatak je koji bi mogla zadovoljiti samo detaljna studija. Ipak, bez posebnog dokazivanja jasno je da je riječ o društveno zainteresiranoj, o angažiranoj historiografiji. Upravo to joj je, konačno, dalo povijesnu vrijednost, mada je bila stručna, znanstvena kvaliteta prvi uvjet. Stoga je umjesno uočiti koja su pitanja predstavljala unutrašnju pobudu autora, uz koja se rasplamsavala njihova djelatnost i radi kojih su se angažirali. Ovdje nije riječ o općim političkim ciljevima i programskim orijentacijama, već o pitanjima koja se javljaju pri rješavanju konkretne društvene problematike. Mada ne tvrdimo da je popis potpun, mogli bismo navesti ove probleme:

Postanak i postojanje slovenskog naroda, dokaz njegove individualnosti i samostalne odgovornosti za svoju budućnost. — Problem revolucionarnoga slovenskog nacionalnog programa. — Utvrđivanje prelomnih situacija u slovenskoj povijesti. — Opredjeljenje povijesne alternative između revolucije i reakcije, između ljubavi prema slobodi i fašizmu. — Identifikacija socijalnih snaga napretka u slovenskom nacionalnom razvitku. — Dokaz nesposobnosti slovenskog građanstva u rješavanju nacionalnog pitanja. — Obraditi relaciju između proletarijata i njegove političke organizacije te nacionalnog pitanja. — Utvrditi povijesne osnove za naprednu preorijentaciju katoličkih masa. — Konstatacija klasnih borbi kao osnovnog sadržaja povijesti naroda koji inače pokret za samoodređenje udružuje u političku cjelinu. — Utvrđivanje i afirmiranje interesa proletarijata kao interesa naroda.

Nije potrebno posebice dokazivati da je takvo postavljanje pitanja povijesti bilo i izraz novog stupnja u razvitku subjektivnih snaga samog rad-

ničkog pokreta, izraz nove kvalitete u revolucionarnoj koncepciji. Bio je to izraz onog što, govoreći političkim jezikom, nazivamo »novim kursom« u partijskoj politici.

Razmotrimo najznačajnije pojave toga novog ispitivanja povijesti novog društvenog faktora koji se pripremao da neposredno i odlučno zahvati u život naroda. Još prije javljanja Toneta Brodara s tog je stajališta reagirao Ivo Grahor, a u povodu izlaska iz štampe poznate knjige Josipa Vidmara o nacionalnoj individualnosti Slovenaca »Kulturni problem slovenstva«. Svojom recenzijom u *Ljubljanskom zvonu* već je svratio pažnju na nužnost znanstvenog raspravljanja o nacionalnom pitanju koje nije moguće suziti isključivo na aspekt kulture. Vrlo vatreno zahtijevao je raspravu o tom pitanju u vezi sa životom, a u značenju života društva. Pri tom je kritički upozoravao da za neuspjeh ne snosi krivicu isključivo autor, već objektivne prepreke, tj. činjenica da socijalni problemi nisu uopće nikako obrađeni, pa je autor morao orati ledinu.⁸

Na pitanje što ga je potakao Grahor odgovorio je potkraj iste godine temeljito i argumentirano Tone Brodar (Edvard Kardelj) svojom u našoj povijesnoj literaturi često spominjanom, ali dosad još nikad ponovo tiskanom raspravom »Nacionalno pitanje kao znanstveno pitanje«. Izlazila je u *Književnosti*, u nastavcima, sve do sredine 1933. godine.⁹ Kardelj je njom, doduše, odbacio shvaćanje slovenske egzistencije kao kulturno pitanje, ali tim nije zaniijekao njegov kulturni sadržaj. Naprotiv, i sam je u svom istraživanju i pisanju u cijelosti uzimao u obzir kulturnu stranu narodnog života, pa je i sam, slično kao Vidmar, utvrdio stasanje kulturne svijesti i njezina stvaralaštva posredstvom ličnosti kulturnog života. Imena Trubar — Prešeren — Levstik — Cankar, što ih je u redosljed svrstao Josip Vidmar, i u njega izrastaju poput vrhunskih izražaja slovenskog života, samo jače društveno utemeljeni.

Poznato je da je u toku 1933. godine slovensko nacionalno pitanje revno proučavala i grupa slovenskih komunističkih u emigraciji. U Moskvi takozvana brigada u kojoj su bili Dragotin Gustinčič, Ivan Regent i Karel Hudomalj, dok je u Beču, održavajući pismenu vezu s njima, radio Lovro Kuhar — Prežihov Voranc. Jedno od centralnih pitanja tadašnjih diskusija bila je ocjena karaktera Slovenske ljudske stranke, pri čemu su se mišljenja uvelike razilazila. Najvidniji rezultat te djelatnosti jest izjava triju komunističkih partija (Jugoslavije, Italije, Austrije) o slovenskom pitanju potkraj te godine.¹⁰ Ipak, gradivo koje je taj krug pripremio ostalo je javnosti nepoznato. Uz ostalo, valja spomenuti rukopis knjige o slovenskom nacionalnom pitanju koju je tada napisao Dragotin Gustinčič. Od toga teksta sačuvano je više odlomaka u arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani. Možemo pretpostavljati da je Edvard Kardelj, kad je kasnijih godina boravio u Sovjetskom Savezu, upoznao i taj rukopis. Iz pisma Ivanu Regentu 1944. godine može se, naime, razabrati da je Kardelj za vrijeme svoga boravka u Sovjetskom Savezu u više

⁸ *Ljubljanski zvon*, 1932, 723–730. Preštampano u: *Ivo Grahor, Življenje in smrt*, Ljubljana 1968, 323–334.

⁹ *Književnost*, 1932–1933, 5–9, 48–54, 73–79, 132–137, 163–168 i 236–243.

¹⁰ *Alenka Nedog*, O nastanku izjave treh komunističkih strank o slovenskem narodnem vprašanju. U: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967, 365–383.

navrata raspravljao s Gustinčičem i Regentom o slovenskom pitanju. Razgledamo li sadržaj (kazalo) Gustinčičeve knjige, možemo ustanoviti, kako je Speranova knjiga poprilično drukčije zasnovana.

Povijest je postala Kardeljevom trajnom preokupacijom, i to u izrazito djelatnom obliku. Podsjetimo se samo da je već 1934. godine objavljena njegova knjižica »Putovanje kroz vrijeme« kojom je na izuzetno privlačan način približio školskoj omladini privrednu i društvenu povijest čovječanstva.¹¹ Poznato je i to da njegov izvještaj o stanju u Sloveniji, napisan 2. prosinca 1934. godine u Beču, sadrži i povijesni dio u kojem je prikazan razvitak kapitalizma i malograđanstva u Sloveniji i proanalizirana klasna struktura slovenskih građanskih stranaka.¹²

Iste godine javili su se na historiografskom području već i ostali marksisti. U kršćansko-socijalističkoj reviji *Beseda o sodobnih vprašanjih* latio se Ivo Grahor, u obliku analize ličnosti Janeza Evangelista Kreka, jedne od središnjih aktualnih tema političke povijesti.¹³ Naglasio je kako ga ne zanima toliko ocjena Krekova djelovanja, koliko pitanje »zašto mi Slovenci nemamo više koristi od Krekova kulta?«¹⁴

U 1934. godini značajan je još početak izlaženja napisa Albina Prepelúha u *Sodobnosti*,¹⁵ koji je poslužio kao važno gradivo Speransu i dao poticaj Dušanu Kermavneru da napiše studiju o idejnom razvitku slovenskih socijalista prije prvoga svjetskog rata.¹⁶

Od 1935. godine časopis *Sodobnost* postaje najznačajnijim područjem objavljivanja povijesnih priloga slovenskih marksista. Već iste godine Joža Vilfan objavio je članak o Tivolskoj rezoluciji, zasnovan polemički protiv njezinog proslavljanja u slovenskom socijaldemokratskom krugu.¹⁷ Autor nije samo načelno odbacio Tivolsku rezoluciju kao takvu, već je označio i povijesnu nesposobnost slovenske socijalne demokracije u prelomnom vremenu prvoga svjetskog rata, kad ona nije stala na čelo nacionalne borbe u korist proletarijata i kad je prilikom propasti Austro-Ugarske pala pod utjecaj radikalnog građanstva. U istom godištu *Sodobnosti* objavljen je i prvi od dva po marksističko shvaćanje slovenske povijesti toliko značajna priloga Vladimira Martelánca,¹⁸ napisana u Sovjetskom Savezu. U studiji pod naslovom »Nekoliko misli o slovenskom nacionalnom i književnom razvitku« Martelánc je istakao svoju

¹¹ Janko Svetina, Pot marksistične misli med mlade ljudi, *Delo*, Ljubljana, 15. veljače 1979, 15.

¹² Janko Pleterski, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politici KPJ-KPS. U: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967, 303-304.

¹³ Ivo Grabor, Dr. Janez Evangelist Krek. U: *Beseda o sodobnih vprašanjih*, 1934, 25-27, 52-55, 73-77, 105-110, 121-127 i 140-145.

¹⁴ Ivo Grabor, Odgovor g. Josipu Gostinčarju, Krekovemu sodelavcu. U: *Beseda o sodobnih vprašanjih*, 1934, 112.

¹⁵ Albin Prepelúh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938.

¹⁶ Dušan Kermavner, Albin Prepeluh - Abditus. Njegov idejni razvoj in delo.

¹⁷ Joža Vilfan, Tivolska resolucija, *Sodobnost*, 1935, 245-249.

¹⁸ Dušan Kermavner, Informacija o publicistu Vladimirju Martelancu, *Sodobnost*, XII, 1964, 950-954.

namjeru da s marksističkog stajališta ocrtta osnovna razdoblja slovenske nacionalne povijesti.¹⁹

Analizu je počeo reformacijom i seljačkim bunama kao socijalno prelomnim razdobljem, u kojem započinje formiranje slovenskog naroda. Obradio je razdoblje prosvijećenog apsolutizma i slovenskog prosvjetiteljstva, skrenuo pažnju na narodno značenje Kopitarova, Čopova i Prešernova djelovanja i općenito na socijalni i humanistički sadržaj slovenskog romantizma. Uz brojne zanimljive i izvorne karakteristike raspravljao je o slovenskom razvitku u 19. stoljeću. Uz 1848. godinu upozorio je i na postojanje napredne struje u slovenskoj politici i ujedno objasnio Marxove ocjene politike austrijskih Slavena, kako bi ih oštro odvojio od negativnih vrednovanja Slavena u nacističkoj argumentaciji! Osnovna je činjenica prema njegovu mišljenju pojava slovenskoga oslobođenog seljaka, mada je liberalizam u borbi za njega, zbog slabog razvitka građanstva koje je gubilo vezu s naprednim tokovima u Evropi, posustao i olakšao pobjedu klerikalizmu. Sto se tiče prelomnog razdoblja svjetskog rata Martelánc utvrđuje nepostojanje jasne svijesti o povezivanju putova ka socijalnom i nacionalnom oslobođenju, konstatirajući i političke učinke da je s valom jugoslavenstva nakon 1917. godine demokratski, nacionalnooslobodilački i socijalno obojeni Krekov katolicizam gotovo bezgranično zavladao u slovenskom životu.

Iz 1936. godine treba spomenuti dva priloga Jože Vilfana, i to njegove rasprave u povodu izlaska knjige Rude Júrčeca o Kreku²⁰ i knjige Frana Zwittera o razvitku stanovništva u Sloveniji.²¹ Mogli bismo ustanoviti kako je Vilfan iz Júrčecova djela izvukao mnogo više od samog autora. Recenzija predstavlja osnutak prve marksističke analize klerikalizma u Slovenaca u njegovu historiografskom radu i funkciji, analize koja ne utvrđuje konflikt u Kreku, već u tadašnjoj generaciji njegovih sljedbenika. Vilfan s puno priznanja piše o Zwitterovoj knjizi koja ne otvara samo uvid u razvitak osnovnoga socijalnog čimbenika postojanja Slovenaca, već omogućava i razmišljanje o značenju propadanja pokrajinskih ekonomija i njihova uključivanja u sveobuhvatne ekonomije država, kad se za pokrajinsku ekonomiju vezuje opstanak određenog naroda. On odbacuje tvrdnju da je zajednička država Slovenaca, Hrvata i Srba povijesna paralela njemačkom sjedinjenju, jer je riječ o postojanju Slovenaca kao naroda. Zwitterovom konstatacijom da pitanje koliko stanovništva može živjeti u određenoj pokrajini ne ovisi samo o prirodi, već i o sistemu, Vilfan se koristi za zaključak o opravdanosti i nužnosti borbe Slovenaca za socijalistički sistem.

U toku 1937. godine pojavile se još novi autori. Njihova historiografska djelatnost značajna je i zato što je ispunila prazni prostor, na koji su upravo tada svratili pažnju studenti-povjesničari u borbi za učvršćenje položaja slovenskog sveučilišta. »Historiografski klub DSFF«, istaknuto je u njihovoj izjavi, »smatra svojom dužnošću upozoriti akademsku omladinu, a preko nje i sveukupnu slovensku javnost na to kako se na sloven-

¹⁹ V. A., Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju. *Sodobnost*, 1935, 502–515.

²⁰ *Sodobnost*, 1936, 236–239.

²¹ Joža Vilfan, Problem naše maloštevilnosti, *Sodobnost*, 1935, 562–567.

skom sveučilištu slovenska povijest predaje, odnosno kako se s njome postupa! [...] Imamo, doduše, sveučilište, i to jedino slovensko, ali se na njemu ne predaje slovenska povijest! Što student sazna o njoj, sazna na satu što se daje jednom tjedno i koji dobrovoljno drži profesor koji posjeduje dekret za drugu katedru, uza svoj redoviti rad na njoj [...]»²² Da je slovenska historiografska znanost kadra govoriti i o najaktualnijim pitanjima nacionalnog opstanka, i to u smislu duboke društvene analize, u tome je godištu dokazao Fran Zwitter objavljivanjem rasprave o koroškom pitanju.²³ Osim kraće studije Dragotina Lončara o Franu Šukljeu i studije Vlada Vodopivca o Majskoj deklaraciji valja u tome godištu *Sodobnosti* spomenuti u prvom redu najnoviji Martelánčev prilog iz Sovjetskog Saveza.²⁴ Dao mu je naslov »Slovenski politički razvitak i problem suvremene političke orijentacije«. Dušan Kerimavner spominje da je u tom napisu »pisac iz tolike vremenske i prostorne udaljenosti ispoljio toliku uživiljenost u promjenljive slovenske prilike kao da je sve to vrijeme proveo u njima«. Ta se napomena, razumije se, odnosi na aktualnu misao u napisu, dok je Martelánčeva povijesna misao bila izraz produbljena proučavanja i životno zrela suda. Tek usput valja spomenuti kako Martelánc nazire početke slovenske nacionalne povijesti u seljačkim bunama i u reformaciji, bez kojih bismo Slovenci kao narod nestali, bili asimilirani. Osobitost njegova shvaćanja slovenske povijesti je u tome što osim već spomenutoga početnog razdoblja i zbivanja u doba imperijalizma nazire kao središnji period sveukupno vrijeme od prosvjetiteljstva i narodnooslobodilačke romantike do slovenskih taborâ, odnosno do 1871. godine. U tom središnjem razdoblju, prema njegovu mišljenju, slovenski razvitak održava vezu s naprednim evropskim tokovima. Što se tiče 1848. godine, za njega je od prvenstvenog značenja pojava osnovnoga slovenskog čimbenika, seljaka i njegova oslobođenja. Razumije se, u imperijalističkom razdoblju prvenstveno ga zanima problem odnosâ radničkog i nacionalnog pokreta. Preispituje različite koncepcije i struje u Slovenskoj socijalno-demokratskoj stranci, ističući kao najveću vrijednost stajališta Ivana Cankara.

Već u vrijeme balkanskih ratova Cankar je intuitivno shvatio nužnost da se borba za nacionalno oslobođenje poveže s borbom za socijalizam. I u presudnim zbivanjima u toku 1917. i 1918. godine, piše Martelánc, Cankar je bio onaj koji je svojim dubokim i dalekovidnim shvaćanjem potrebâ i zadataka slovenskog naroda i posebice slovenskog proletarijata najdublje zahvatio u stvarnost zbivanja. S posebnim povjerenjem u pozitivni rasplet raspravlja Martelánc i o problemu diferencijacije u slovenskom klerikalnom taboru. Njegovo pouzdanje nije jednostavni optimizam, već rezultat proučavanja povijesti unutrašnjih strujanja u klerikalnom taboru. Posve isključuje mogućnost da bi klerikalni tabor mogao i ubuduće igrati vodeću ulogu u slovenskom političkom životu, mada dodaje: »Ali to nipošto ne smije značiti, neka se i nadalje omalo-

²² Fran Petrič, Državni proračun in univerza, *Sodobnost*, 1937, 135.

²³ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, *Sodobnost*, 1937, 145–153, 218–223 i 320–330.

²⁴ Dragotin Lončar, Fran Šuklje kot politik, *Sodobnost*, 1937, 93–96; Vlado Vodopivec, Majniška deklaracija, i. mj., 374–381; A. V., Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije, i. mj., 193–207.

važavaju odnosno potcjenjuju unutrašnji procesi radikalizacije i idejno političke polarizacije [...] Slovenska ljudska stranka jest stranka koja udružuje u svojim redovima golemu masu slovenskoga radnog naroda. Politički odgoj koji je ona dala tim masama u slovenskom nacionalnom duhu i u duhu demokratskih, djelomično i socijalistički obojenih načelâ, jest nešto što se ne može tek dlanom obrisati. Uvjereni smo da postoji i unutar osnovnih kadrova Slovenske ljudske stranke podosta ljudi kojima je spomenuti politički odgoj značio mnogo više od jednostavnog taktičkog poteza. Poznato nam je kako su se ti ljudi odgajali u duhu nacionalnog slobodoljublja i ljubavi prema narodu, u duhu kršćanskog humanizma i političke demokracije koji se često tek s mnogo muke dao vezati uz reakcionarni način mišljenja [...]

Najznačajnije je znanstvenopublicističko djelo te godine knjiga sjećanja Henrika Tume, uz dopunska razmatranja Dušana Kermavnera.²⁵ Tom knjigom slovenskoj je povijesnoj svijesti predstavljena ličnost najprofiliranijeg i u najširu društvenu problematiku upućenoga slovenskog političara u razdoblju prve velike krize imperijalizma. Njegovim prisjećanjima i posebice Kermavnerovim redaktorskim dopunama zauzeli su svoje pravo mjesto u historiografskim raspravama i Slovensko primorje s Trstom i pitanje slovenskih orijentacija u prelomnim godinama 1917—1920. Aktivnost i dinamičnost te problematike obezbijedila je toj knjizi velik uspjeh i trajno značenje sve do naših dana. Manje uočena ostala je tada, a i danas, činjenica da ta knjiga upućuje i na alternativni koncept slovenskog povijesnog puta nakon 1917. godine, različit od Cankarcvog i drukčiji od onog koji je Cankara povezo s revolucionarnom akcijom.

Godina 1938. već je i godina pisanja Speransove knjige. Za tu godinu karakterističan je dinamični nastup novog autora, Borisa Zihlerla. Riječ je o raspravama »Dva razdoblja fašizma u Slovenaca«, »Iz poglavlja o narodnim predanjima«, »Osnove rasne teorije«, »Uloga slavenstva u prošlosti i sadašnjosti« i »Za Masarykovo nasljedstvo«.²⁶ Zihlerlove studije bile su u više navrata preštampane, zbog čega su poznatije i dan-danas. U svojim razmatranjima o aktualnim pitanjima Zihlerl je povjesničar koji s puno uspjeha i oštromno traži u slovenskoj prošlosti sve što je slovenski društveni i demokratski razvitak ili promicalo ili kočilo. Analizom socijalnih čimbenika i njihova dijalektičkog razvitka on se probija vrlo duboko, povezujući zbivanja u Slovenaca uspješno s evropskim. Efektno uzdiže sve što podstiče naprednu usmjerenost slovenskog čovjeka u vrijeme dok on to piše. Njegov izuzetni interes pobuđuje problem oživljavanja puntarske tradicije slovenskih seljaka koji očekuju kao »kralj Matjaž« kad će se opet pretvoriti u samostalni čimbenik u slovenskom životu, povezani s radništvom. Suprotno fašizmu koji se poziva čak na samoodređenje naroda, on ističe neodvojivu povezanost borbe za nacionalno oslobođenje svih naroda s borbom za demokraciju, dok je svaki napredak u demokratizaciji ujedno i uspjeh narodne borbe, čiji zastupnik nije nitko drugi nego sam narod.

²⁵ *Henrik Tuma*, Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi. Knjigo uredil D. K., Ljubljana 1937.

²⁶ *Sodobnost*, 1938, 42–52, 97–103, 148–153, 214–220, 318–329 i 431–441; 528–533.

Od starijeg gradiva Dušan Kermavner objavio je odlomak Tumove studije o slovenskom nacionalnom razvoju koja je napisana još za vrijeme prvoga svjetskog rata.²⁷ Cjeloviti socijalistički idejni razvitak od početka stoljeća do prvoga svjetskog rata Kermavner je sistematski obradio u svom drugom velikom djelu, u popratnoj studiji uz Prepelúhove primjedbe o našem prevratnom razdoblju koje su sad objavljene kao knjiga.^{27a} Još i danas to je temeljno djelo za povijest socijalne demokracije u Slovenaca prije prvoga svjetskog rata, posebno što se tiče djelovanja onih predstavnika inteligencije koji su se tom pokretu priključili. Od te tematike Kermavner je u *Sodobnosti* još posebice raspravljao o svjetonazoru Ivana Cankara. Zanimljiva zapažanja o Tumi kao političaru priopćio je Joža Vilfan.²⁸ Probio se do jezgre Tumova problema, upozorivši na pukotinu koja se otvorila između njega i svijeta.

Od radova povjesničarâ iste je godine u *Sodobnosti* objavljena rasprava Frana Zwittera o Nijemcima na području Slovenije i odlomci iz studije Frana Petrèa o ilirizmu u Slovenaca.²⁹

Sva ta djelatnost stvorila je već novo raspoloženje. Istakao ga je Dušan Kermavner konstatacijom: »Danas krči sebi put krepko nastojanje za produbljenom kritičkom analizom naše prošlosti, o čemu svjedoče sve brojniji, na žalost, dosad tek općeniti pokušaji.«³⁰ I Joža Vilfan napisao je »kako nam nedostaje sintetička slika naše povijesti posljednjeg pola stoljeća.«³¹ Globalna povijesna spoznaja Slovenaca, koji su prozreli da se nalaze neposredno pred novim prelomom, pretvorila se u aktualni društveni zadatak. Trenutak je našao svoga čovjeka. Na početku 1939. godine pojavila se Speransova knjiga.

Time smo došli do glavnoga povoda našega današnjeg sastanka. Mada smo se okupili da odamo svoje priznanje povijesnom i historiografskom značenju te knjige, svjesni smo da je ovdje ne možemo iscrpno historiografski raščlaniti. To je djelomično u povodu njezina trećeg izdanja učinio Bogo Grafenauer.³² Ipak, uvjeren sam da ćemo i onda, kad će takvo radno raščlanjivanje knjige biti do kraja provedeno, još uvijek je rado uzimati u ruke u prvom redu zato da bismo iz nje, kao cjeline, što god naučili.

Nije nam namjera ponoviti sve što je Edvard Kardelj o svom djelu i o njegovu značenju sam ispričao. Upozoriti želimo na u nas najmanje poznati i, čini mi se, još neprevedeni uvod koji je Kardelj napisao za njemačko izdanje 1971. godine.³³ Tu kaže, uz ostalo, kako nije bila njegova namjera u prvom redu istraživati povijest slovenskog naroda,

²⁷ K. D., Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju, *Sodobnost*, 1938, 195–202 i 253–262.

^{27a} Kao u bilj. 16.

²⁸ Joža Vilfan, Politik ali vzgojitelj, *Sodobnost*, 1938, 79–83.

²⁹ Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, *Sodobnost*, 1938, 483–497; Fran Petrè, Vrazovo pojmovanje ilirizma, i. mj., 33–40, 123–128 i 170–176.

³⁰ *Sodobnost*, 1938, 195.

³¹ *Sodobnost*, 1938, 79.

³² *Zgodovinski časopis*, 1970, 312–333.

³³ Edvard Kardelj, Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen. Europa Verlag, Wien – Frankfurt – Zürich 1971, 7–8.

već tu povijest tumačiti političko-teoretski, što je u ono doba, na povijesnoj prekretnici, trebalo poslužiti kao doprinos donošenju odluke slovenske nacionalne politike.

Ali ovom zgodom treba upozoriti i na ostale odlike knjige. Kardelj je izradio samostalni koncept slovenskoga povijesnog razvitka koji je i prvi, ako ne ubrajamo ovamo popularne pokušaje i enciklopedijske napise, izradio za sveukupni vremenski period slovenske povijesti, od početaka do onih dana kad je knjigu pisao. Obavio je upravo onaj zadatak koji je specifičan za povijesnu znanost, zadatak koji samo ta znanost mora i može riješiti, naime obuhvatiti cjelovitost zbivanja i vremenski i prema područjima čovjekove aktivnosti, obuhvativši u svom sintetičkom zahvatu sve društvene znanosti, od ekonomije, politike, sociologije i prava do literarne znanosti i kulturne povijesti. Ispunjenju tog zadatka Kardelj se u svojoj knjizi najviše približio. Njegova je knjiga sinteza koja u svojoj cjelovitosti pruža potpun odgovor na postavljeno pitanje. U tom dostignuću nesumnjivo su podjednako značajne sve tri osobine djela: udubljivanje u građu, metoda historijskog materijalizma, stvaralaštvo duha.

U današnje vrijeme možemo vrlo često i štošta čitati o krizi povijesti kao znanosti. Pisci nude različita rješenja. Nesumnjivo je vrlo značajno ono koje je nedavno preporučio Edward H. Carr, poznati engleski povjesničar sovjetske revolucije koji se sam politički sigurno ni ne ubraja u revolucionarne socijaliste. Ipak, kao čovjek i povjesničar, on od historiografije zahtijeva ovo: »Povijest mora govoriti ljudima, kako bi im pomogla da postanu bolji, ona im mora biti oružje u današnjim borbama i oruđe za izgradnju budućnosti.«³⁴

Tom zahtjevu, izgovorenom danas, možemo se svakako priključiti. Sperans je, međutim, njegov smisao u cijelosti i časno ispunio već 1939. godine. Tim svojim djelom stavio je slovensku povijesnu znanost u takav društveni položaj da nikad više nije mogla zapasti u osjećaj jalovosti, smjestio ju je u djelatni položaj stvorca našeg života.

Spomenuti valja i to da je Sperans već u svoje vrijeme prevladao i shvaćanje zadataka povijesti, kakvo je u to doba vrijedilo u sovjetskoj doktrini. Prevladao je onaj uži, utilitarni smisao kakav je ta doktrina silom naturala povijesti, zahtijevajući od nje da bude znanost o politici koja poučava mase o borbi za vlast i održanje vlasti.³⁵ U Speransovu ostvarenju povijest predstavlja znanost o putovima oslobođenja čovjeka. Svoj osobni odnos prema povijesti kao znanosti Sperans je izrazio, kad je upozorio na zanimljivu činjenicu, da je uz lingvistički — prvi teren slovenske inteligencije u toku nacionalnog buđenja — bila povijest. Ona, historija, treba, prema Linhartu, biti dokaz da i za slovenski narod postoji mjesto pod suncem. I posve je »linhartovska« Speransova

³⁴ Geschichte. Objektivität und Parteinahme in der Geschichtsschreibung. Von José Fontana und Edward H. Carr als Interviewpartner. Rowohlt. Reinbek bei Hamburg 1979, 115.

³⁵ *Pravda*, 27. siječanj 1936. Cit. prema S. Dornik (Boris Zihel), *Sovjetsko zgodovinske pisje na novih potih?*, *Ljubljanski zvon*, 1938, 93–96.

ogorčena obrana historijske zasluge slovenskog naroda, kad kaže: »Ukoliko ih (naime: Slovence) dan-danas pojedini zapadnoevropski rasistički ideolozi nazivaju 'povijesnim đubretom', oni, znači, zaboravljaju da su Slovenci svojim tijelima tri stotine godina stajali na braniku one kulture kojom se oni danas ponose [...]. Dok su slovenski kmetovi, okupljeni u taborima, branili vlastite živote i evropsku kulturu, njemački su carevi i njihovo plemstvo, svojim ratničkim pohodima, imali na umu vlastite dinastičke i klasne probitke [...]. Svi ti pohodi, međutim, pripremali su teren za unosne trgovačke poslove stranih trgovaca i bankara. Takva bijaše uloga stranih 'kulturtregera' na našem području.«³⁶

Od osobitog je značenja, nema sumnje, što je Kardelj utemeljio svoju knjigu, uzimajući u obzir sveukupnu slovensku povijest, što je u nju uključio i feudalno doba. Nije to doba uključio u nju samo zato što je ono nužno za shvaćanje slovenskoga nacionalnog pokreta, samo zato što je ono potrebno za upoznavanje socijalnih, privrednih i kulturnih prilika slovenskog naroda na ulasku u epohu kapitalizma. U tom razdoblju naišao je, naime, i na početke samostalnoga društvenog života Slovenaca, na prve borbe za održanje te samostalnosti u razvitku, zatekao je u njemu dokaze za svoju osnovnu tezu: »Revolucionarni istupi, makar se završili i porazom, uvijek su dokaz žive snage naroda. Narod koji šuteći podnosi ugnjetavanje osuđen je na propast.«³⁷

Sperans je zasnovao periodizaciju slovenske povijesti samostalno. Ona se razlikuje i od Martelánčeve. Slovenski povijesni razvitak nije odvajao od velikih evropskih strujanja, ali se ujedno oslonio i na faze autonomnog zbivanja u slovenskom društvu. Osnovna linija koje se pridržavao jest uloga i subjektivizacija društvenih klasa u njihovom antagonističkom i dijalektičkom odnosu. Svi društveni subjekti, sve povijesne ličnosti nastupaju u njega u dijalektičkom razvoju, on ih neprestano promatra u djelovanju suprotnosti u njima samima i u sredini, pa u svakoj kulturnoj i političkoj pojavi traži i nalazi ono što vodi naprijed, odvajajući to od onog što se povezuje s preživjelim. U svemu nazire život, nipošto okoštale formule i figure. Kao primjer takvog dijalektičkog postupka možemo navesti njegova upozorenja na ono pozitivno i novo, što je moguće ustanoviti u inače tako negativno ocijenjenom protagonistu protureformacije u Slovenaca, u Tomažu Hrenu.

Ima u Speransovu djelu nešto postojano, naime interes za proces humanog afirmiranja osnovnih narodnih slojeva i klasa. Polazeći od njihova položaja, on određuje smjer i značenje pokreta ostalih čimbenika u društvu. Druga konstanta za njega je revolucija. Ne kao sredstvo osvajanja vlasti, već kao način slobodnog postojanja čovjeka. Od ključnog značenja u njegovu djelu jesu analiza i negativna ocjena postupaka slovenske narodne politike za vrijeme ožujске revolucije 1848. godine. Borba za slovenska nacionalna prava povijesno je opravdana i djelotvorna jedino s pozicija revolucije.

³⁶ *Sperans* (Edvard Kardelj), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana 1939, 59–60.

³⁷ Isto, 62.

U modernoj fazi slovenske povijesti Kardelja zanima pitanje borbe klasâ za rukovodeću ulogu u narodu, borbe koja se poklapa s pitanjem o dominaciji i društvenom interesu klase kao interesu naroda. U koncepciji rješenja slovenskoga nacionalnog i socijalnog pitanja on uzdiže Ivana Cankara ne samo kao povijesnu ličnost, već i kao slovensko opredjeljenje. Vrlo jasno Kardelj odbacuje koncepciju čekanja na stranu revoluciju u godinama 1917–1918, organski povezuje jugoslavensko oslobođenje s borbom za društveni napredak, odbacujući time utvaru nadnacionalno shvaćene revolucije. U tom svom povijesnom usmjerenju on se već laća problemâ koje je istaklo tek razdoblje nakon drugoga svjetskog rata, kad svakodnevno doživljavamo dokaze, kako je fiktivna nadnacionalnost zapravo samo novi oblik dominacije.

Sperans u svojoj knjizi progovara i izravno čitatelju. Osnovni zaključak koji mu upućuje jest najava: »Upravo sad, kad se čini da je trijumf reakcije nad napretkom najpotpuniji, reakcija se nalazi najbliže svom porazu!«³⁸ Danas znamo da je taj nagovještaj bio u cijelosti opravdan i pravilan. Ukoliko bismo se, međutim, pitali ima li povjesničar zadatak i pravo objavljivati takve najave za budućnost, moramo se izjasniti da je to, izravno ili neizravno, čak i njegova dužnost. I to dužnost upravo marksističkog povjesničarstva, pošto za nj još posebice vrijedi da ne bude samo eksplikativno, već i prognostičko, jer tek tako izražava svoju usmjerenost na mijenjanje, a ne samo na objašnjavanje svijeta.

Posve je shvatljivo što se nakon objavljivanja Kardeljeve knjige smanjila unutrašnja potreba slovenskih revolucionara za historiografsko pisanje. Ipak, rad se nastavljao. Već na početku ljeta 1939. godine objavljena je studija Borisa Zihlerla »Ciljevi francuske revolucije u borbama slovenskih seljaka.«³⁹ Bila je to značajna »dorada« Speransa kojom su u marksističku analizu slovenskih seljačkih buna potpuniije uključene konstatacije iz slovenskog razvitka. Cijeli broj *Sodobnosti* bio je posvećen 150. godišnjici francuske revolucije. Bio je očito da redakcija želi učvrstiti općenito usmjerenje u traženju revolucionarnog izlaza iz aktualnog položaja, kakvo je savjetovao Sperans. Priloge u tom broju dali su Boris Furlan (Racionalizam i revolucija), Dušan Kermavner (Socijalni sadržaj francuske revolucije), Francê Mesesnél (Umjetnost i revolucija), Fran Zwitter (Francuska revolucija prema sudovima kasnijih razdoblja) i Filip Kalán (O tome što se u Francuskoj pisalo).⁴⁰

Promijenjeni položaj, i međunarodni i unutrašnji, nakon zaključenja sovjetsko-njemačkog ugovora o nenapadanju i nakon početka drugoga svjetskog rata za kratko je vrijeme odvratio pažnju od proučavanja slovenske povijesti. Već prije tih svjetskih zbivanja započeta polemička rasprava Dušana Kermavnara pod naslovom »Legenda o Simonu Gregorčiču i legenda o Henriku Tumi« razvukla se sve do kraja godine.⁴¹ Mada se s početka činilo da je riječ o polemici protiv pisanja dra Antona Bré-

³⁸ Isto, 254.

³⁹ *Sodobnost*, 1939, 302–312.

⁴⁰ *Sodobnost*, 1939, 262–276, 276–287, 288–292, 292–299, 299–302.

⁴¹ *Sodobnost*, 1939, 385–404, 490–500, 537–546 i 609–619.

celja o Tumi i Gregorčiču i o pitanjima političke povijesti Goričke pokrajine, moglo se konačno razabrati da autor zapravo opoziva ono što je sam sa previše mnogo priznanja napisao o Tumovu konceptu revolucije. Sad je izjavio kako je pitanje o putu do revolucije dobro shvatio i izrazio Ivan Cankar. Posrijedi je bilo nekakvo prilagođavanje Speransovu konceptu. Ljevičarsko otklanjanje narodnooslobodilačke borbe u godinama 1917—1918, kao koncepciju revolucije, uskoro je nakon toga odbacio i Boris Kidrič.

Rasprava Borisa Kidriča »Evropske krize i slovenski narod« posljednje je historiografsko djelo toga kruga prije fašističkog napada na Jugoslaviju.⁴² Rasprava je počela izlaziti u rujnu 1940. godine, kad je rat već krenuo novim smjerom i kad je Slovincima ponovo zaprijetila opasnost fašističke agresije. Kidričeva rasprava nije završena, ali i onoliko, koliko je objavljeno, predstavlja novu analizu aktualnog trenutka na povijesnom putu Slovenaca. U žarištu analize samo je jedno pitanje, povezano samo s jednim pozivom: U trećoj evropskoj krizi mora put slovenskog naroda biti usmjeren napredno, revolucionarno, bezuvjetno mora biti povezan s novim svijetom koji već živi i gigantski misli!

Kidričeva je rasprava utemeljena i ostvarena kao analiza usmjerena na ponašanje političkih subjekata slovenskog naroda na pozadini ustanovljavanja stupnja njegove socijalne razvijenosti, i to u vrijeme dviju evropskih kriza, one u vrijeme ožujске revolucije 1848. godine i u vrijeme na kraju prvoga svjetskog rata. Sveukupno raspravljavanje prožima htijenje — spriječiti da se pogrešna usmjerenja i zablude subjekata ne bi ponovile. To ne vrijedi samo za one iz redova građanstva. Riječ je i o zrelosti pogleda političkih snaga radničke klase na pitanja nacionalne i socijalne revolucije.

Boris Kidrič je u istom duhu polemički istupio i s kritikom »Staroslovenaca« Ivana Prijatelja, a s tim u vezi i protiv Bratka Krefta koji je tvrdio kako je za antirevolucionarni postupak Hrvata i Slovaka 1848. godine bilo krivo neshvaćanje koje je ispoljila mađarska revolucija u pogledu njihovih nacionalnih težnji i potreba.⁴³ U nastavku polemike, koja je naišla na širi odjek objavljivanjem otvorenog pisma Joke Žigóna u *Sloveniji*, a u obranu Ivana Prijatelja, Boris Kidrič je, uz puno priznanje sveukupnom Prijateljevom djelu, još jednom izrekao svoje upozorenje: »Reakcionarni se privid nacionalnih koristi, prije ili kasnije, ali ipak uvijek, razotkrio kao okrutna istina o vrlo često pogibeljnoj nacionalnoj šteti. Zbog toga životni interes malog naroda upravo zahtijeva da njegovi sinovi iščupaju iz narodne svijesti tradiciju reakcionarnih postupaka iz 'nacionalnih razloga'.«⁴⁴

Pošto je bilo jasno da riječ o odnosu prema ožujskoj revoluciji znači u prvom redu način opredjeljivanja odnosa sa Sovjetskim Savezom i da je reakcionarno ostvarivanje »nacionalnih koristi« prvenstveno značilo po-

⁴² A. Javor (Boris Kidrič), *Evropske krize in slovenski narod*, *Sodobnost*, 1940, 385—390, 440—452 i 490—499.

⁴³ A. Javor (Boris Kidrič), *Pripombe k slovenski literarni zgodovini*, *Sodobnost*, 1940, 314—316 i 556—561.

⁴⁴ A. Javor (Boris Kidrič), *Nekaj besed v odgovor*, *Sodobnost*, 1941, 85—87.

vezivanje s njemačkim i talijanskim fašizmom, odluka poštenih Slovenaca nije bila teška. Slovenska povijesna svijest bila je u biti demokratska i slobodoljubiva, a slavenski osjećaj u njoj njen trajni element.

U jednoj od svojih posljednjih izjava Edvard Kardelj je utvrdio kako je akcija revolucionarâ 1941. godine bila uspješna, jer su znali voditi računa o stupnju povijesne svijesti slovenskog čovjeka. Dodajmo toj konstataciji još jednu: Sperans i povijesna misao slovenskih marksista u njegovo vrijeme i sami su pridonijeli oblikovanju slovenske povijesne svijesti u smislu da je mogla biti stvaralačka u presudnoj borbi za opstanak naroda i za njegovo unutrašnje oslobođenje.

(Sa slovenskog preveo *Tone Potokar*)